LOUISE ULRIKE EN LINNAEUS

Nederlandse bijdragen tot de Linneaanse malacologie

door

J. Heniger en P. Smit

Het is zeker niet overdreven, als men stelt dat Linnaeus de drie vruchtbaarste jaren van zijn leven, 1735-1738, in Holland heeft doorgebracht. Niet alleen heeft hij in ons land de medische doctorsgraad behaald, doch tevens werd hij in staat gesteld in deze korte periode om meer dan 14 boekwerken uit te geven, tezamen 1350 octavo en 500 folio pagina's omvattend, waaronder de eerste editie van het Systema Naturae, waarvan de 10e editie van 1758 de grondslag van de zoölogische classificatie zou vormen.

Vanouds bestonden er nauwe contacten tussen Zweden en Nederland. Onze behoefte aan ijzererts en hout, twee natuurlijke hulpbronnen waaraan Zweden zo rijk is en waarvan wij wapens vervaardigden en schepen bouwden, was de grondslag van een levendige handelsrelatie, waardoor handels- en bankiershuizen als die van De Geer en Trip tot grote bloei kwamen. Des te inniger werden die contacten, toen in beide landen het protestantisme zegevierde. Zweedse officieren ontvingen hun opleiding in Nederland bij beroemde legeraanvoerders als de prinsen Maurits en Frederik Hendrik; de hier verkregen kennis diende in de talrijke oorlogen die de Zweedse koningen in de 17e eeuw hebben gevoerd. Ambtenaren voor de Zweedse regering werden vaak in Nederland opgeleid. Zweedse geleerden, vooral medici, sloten hun studie als regel af aan een Nederlandse universiteit.

Er waren evenwel enkele grote verschillen tussen beide landen. Nederland was een welvarende handelsnatie, Zweden daarentegen een arm boerenland. Nederland was grotendeels Calvinistisch, maar zonder een sterk centraal staatsgezag; in Zweden was het Lutheranisme tot staatsgodsdienst verklaard, hetgeen gepaard ging met een sterk hiërarchische ordening en een grote macht bij de koning. In Nederland was de 17e eeuw een periode van grote bloei; in Zweden een van grote armoede als gevolg van militaire nederlagen. Eerst na de dood van koning Karel XII in 1718 brak in Zweden een bloeiperiode aan, vooral in industrie en handel (veelal in handen van Nederlanders), zich uitend in een grote bevolkingsgroei. In het kielzog van deze ontwikkelingen nam ook in Zweden de belangstelling voor kunsten en wetenschappen toe en het is vooral Linnaeus die daarin, zoals wij zullen zien, een belangrijke, bemiddelende rol heeft gespeeld.

Bezien wij Linnaeus' verblijf in Nederland nader binnen dit kader, dan kunnen wij vaststellen, dat hij bepaald niet onvoorbereid hierheen is gekomen. In zijn bagage bevonden zich enkele in bewerking zijnde manuscripten, waaronder die van het Systema Naturae en van zijn proefschrift. In zijn hoofd had hij het vaste voornemen, enkele belangrijke personen en hun verzamelingen te gaan bezoeken.

Op 13 juni 1735 zette hij voet aan wal te Amsterdam en nog diezelfde dag bracht hij een bezoek aan de Amsterdamse Hortus Medicus. De dag daarop bezocht hij Johannes Burman, de toenmalige hoogleraar in de botanie en directeur van de Hortus, die over een grote botanische bibliotheek beschikte. Weer een dag later toog hij naar Albert Seba (1665-1735), een Duitse apotheker in de Haarlemmerstraat te Amsterdam, die een wereldberoemde verzameling zeldzame naturaliën of - zoals men het toen noemde - 'rariteyten' bezat. Seba

was toen zeventig jaar oud en de oude heer was bezig met de beschrijving van zijn kabinet in de zgn. Thesaurus, ofwel 'Nauwkeurige beschrijving van het schatrijke kabinet der voornaamste seldsaamheden der Natuur van den Heer A. Seba'. Hij had toen reeds twee van de vier delen van de Thesaurus gepubliceerd en was doende met het derde deel, waarin zijn fraaie schelpencollectie aan de orde zou komen. In 1752 zou het gehele kabinet van Seba publiekelijk worden geveild en de inhoud zou zich naar alle delen van Europa verspreiden, maar daar komen wij nog op terug. Met de opbrengst van deze veiling kon in 1758 Seba's derde deel worden gepubliceerd onder redactie van Arnout Vosmaer. Een dag na zijn bezoek aan Seba vertrok Linnaeus op 16 juni 1735 naar Harderwijk om daar op 23 juni te promoveren. Daarna vertrok hij zo spoedig mogelijk naar Leiden om er de befaamde Herman Boerhaave te ontmoeten alsmede Adriaan van Royen, hoogleraar in de botanie en directeur van de Hortus Botanicus, en Johan Frederik Gronovius. Het was Gronovius die het initiatief nam tot de publicatie van de eerste editie van het Systema Naturae (1735).

Uit deze door Linnaeus gelegde contacten vloeide weer voort zijn aanstelling als lijfarts van George Clifford, waardoor hij gedurende twee jaren kon wonen en werken op diens buitenplaats 'De Hartecamp' bij Bloemendaal, waar hij een grote verzameling planten (levend en gedroogd), exotische dieren (gedroogd en op sterk water) en een prachtige bibliotheek kon bestuderen.

Uit het voorgaande moge duidelijk zijn, dat Nederland voor Linnaeus een el-dorado was op het gebied van natuurhistorische voorwerpen en de daarop betrekking hebbende literatuur. Het is hier het ogenblik om iets nader in te gaan op deze situatie en vooral om iets meer te zeggen over de zgn. naturaliënkabinetten en in het bijzonder over de zich daarin bevindende schelpencollecties.

Gedurende de 17e eeuw vond er een grote expansie van de Nederlandse handel plaats, vooral op Oost- en West-Indië. Behalve de bekende handelswaar vervoerden de retourschepen ook allerlei rariteiten, zoals levende en dode planten en dieren, uitheemse gebruiksartikelen en kunstvoorwerpen. In het vaderland werd daarin een levendige handel gedreven en vooraanstaande Nederlanders trachtten zoveel mogelijk van deze rariteiten te bemachtigen. Het waren vooral apothekers, zoals Seba, die beroepshalve medicamenten leverden aan de vloot en ook nog vaak handelden in naturaliën, of magistraten die bindingen hadden met een der beide Compagnieën, zoals Joan Huydecoper en Nicolaas Witsen, of ook wel ambtenaren in dienst van de VOC, zoals de koopman Rumphius en de gouverneur-generaal Joan van Hoorne, die vaak over uitgebreide verzamelingen rariteiten beschikten. Het is de Amsterdamse hoogleraar Hendrik Engel geweest die in 1939 een alfabetische lijst van Nederlandse zoölogische kabinetten heeft gepubliceerd, waarin zo'n 1800 kabinetten worden vermeld. Van deze lijst is thans een tweede editie in voorbereiding op het Biohistorisch Instituut te Utrecht, welke ten opzichte van de oorspronkelijke uitgave meer dan de dubbele hoeveelheid informatie geeft. Bovendien vond op grond van deze gegevens een aantal studentenonderzoeken plaats, waardoor niet alleen vele nieuwe gegevens boven water kwamen, maar waardoor ook duidelijk werd, wat er nog aan onderzoeksmogelijkheden aanwezig is. Eén van deze studenten, Jaap van der Veen (Amsterdam), heeft een onderzoek ingesteld naar boedelbeschrijvingen in het Gemeente-archief Amsterdam, op zoek naar 17e-eeuwse verzamelingen in die stad. Aan dat onderzoek zijn enkele van de hier volgende gegevens ontleend. Zo vond hij een aantal winkelinventarissen, waaruit duidelijk bleek dat er een levendige handel in rariteiten was en dat vele vooraanstaande Amsterdammers deze voorwerpen vooral gebruiken ter opsiering van hun huis. Regelmatig vond hij naast conchyliën zulke zaken als struisvogeleieren, kokosnootbokalen en exotische wapens in voorname boedels vertegenwoordigd. Uit de boedelbeschrijving van Roetert Ernst weten wij, dat hij bezat een

kabinet met zestien laden, een ander kabinet in de vorm van een vrouwenbeeld, vier kleine schelpenkastjes en losse laden met horens, nog eens vijf fraai ingelegde kabinetten, grote koraaltakken, prenten, mineralen enz. De kabinetten waren vaak zeer fraai. De schelpencollecties werden als regel ondergebracht in fraaie, speciaal daartoe ontworpen kasten, terwijl de schelpen op hun beurt daarin weer op esthetische wijze werden opgeborgen, waarvan enkele afbeeldingen van Seba ons een beeld geven.

Voor ons doel is het interessant om aan te duiden dat een schelpenverzameling vrijwel nooit in een rariteitencollectie ontbreekt. Het verzamelen van schelpen was blijkbaar zeer populair. Men veronderstelt dat deze voorwerpen, vooral de tropische schelpen, optimaal de samenhang tussen Natuur en Schoonheid zouden belichamen. Bovendien was het materiaal gemakkelijk te conserveren en vrijwel onvergankelijk. De titelplaat van het derde deel van Seba's Thesaurus laat zien een duivelskop, bestaande uit schelpen en koraal. De afbeelding lijkt te wijzen op een onderliggende symbolische betekenis, op analoge wijze als ook de Amsterdamse anatoom Frederik Ruysch met zijn opstelling van preparaten naast zuiver wetenschappelijke aspecten tevens de vergankelijkheid van 's mensen leven trachtte weer te geven. Volgens sommigen zouden schelpen de ijdelheid of de verkwisting symboliseren. Wij kunnen hier niet verder op ingaan, maar wel vaststellen dat de uiterlijke schoonheid van schelpen vele schilders heeft bewogen hen op te nemen in hun stillevens. Tevens moet in dit verband worden opgemerkt, dat naturaliënverzamelingen in de 17e en 18e eeuw als regel maar een onbeduidend onderdeel van echte kunstverzamelingen vormden, zodat zij vaak nauwelijks in de nog bestaande veilingscatalogi zijn terug te vinden.

Echt wetenschappelijke verzamelingen zijn die van Seba, Ruysch, Jan Swammerdam sr. en Simon Schijnvoet. Dat wetenschappelijke ordening in die tijd iets anders was dan in onze tijd, leert ons de beschrijving van Schijnvoet's kabinet door de Nürnbergse burgemeester Johann Friedrich von Uffenbach, die schreef, dat deze verzameling was ingedeeld naar de vier elementen: het schelpenkabinet symboliseerde het Water, het mineralenkabinet de Aarde, de insecten en animalia de Lucht, en de kunstwerken en munten het Vuur. De geleerde Uffenbach was hierover zeer lovend, in het bijzonder waar Schijnvoet de conchyliën op zeer overzichtelijke wijze naar geslacht en soort had geplaatst.

Is dus bij enkele verzamelaars het motief overwegend wetenschappelijk geweest, in het algemeen kan men het met Jaap van der Veen eens zijn, dat voor de 'curieuze liefhebbers', zoals verzamelaars door tijdgenoten werden genoemd, een universele belangstelling voor de natuur het belangrijkste was. Men incorporeerde als het ware het vreemde en het onbekende in het bestaande en het bekende, met andere woorden in zijn eigen huis.

Het is in het kader van deze ontwikkelingen, dat nog een ander facet hier naar voren moet worden gebracht. Teneinde de verzamelaar in staat te stellen om te weten over welke voorwerpen hij de beschikking had, ontstonden er werken, al dan niet voorzien van fraaie illustraties, om de betreffende voorwerpen te kunnen 'determineren'. Voor wat de malacologie betreft, is het werk van Georg Everhard Rumphius, getiteld Amboinsche Rariteitkamer uit 1705, hierbij toonaangevend, ook al was het oorspronkelijk niet bedoeld als determinatieboek. Rumphius' werk muntte uit door zuiverheid van beschrijving, kwaliteit van afbeelding en goede nomenclatuur. Bovendien had Rumphius een goed gevoel voor classificatie en gaf hij duidelijk de vindplaats van het betreffende dier aan, benevens het eventuele gebruik als voedsel, wapen, huishoudelijk voorwerp of versiering. Zodoende kon zijn boek bij uitstek dienen als handboek voor verzamelaars. Zijn namen waren vaak binominaal van aard en zeker een dertigtal namen is zonder meer door Linnaeus overgenomen. Daarnaast gaf Rumphius vaak goede en beeldende Hollandse namen aan de door hem beschreven dieren. Deze Hollandse namen maken het voor de biohistoricus mogelijk om na te gaan, welke soorten in de

17e- en 18e-eeuwse veilingcatalogi bedoeld worden.

Het werk werd door Rumphius op Ambon samengesteld, ver verwijderd van de geletterde wereld, en later in Nederland door de reeds genoemde Simon Schijnvoet persklaar gemaakt, waar het in 1705, drie jaar naa de dood van Rumphius, is verschenen. Rumphius' werk stond model voor alle malacologische literatuur die na hem kwam. Mannen als Valentijn, Argenville, Lesser, Klein, Seba en Knorr bouwden op hem voort.

Het is bekend dat Rumphius vanuit Ambon een uitgebreide correspondentie onderhield met o.a. de bekende boekhandelaar Pieter Blau, die hem van literatuur voorzag, met Herbert de Jager over filologische problemen samenhangend met de nomenclatuur, en met de Delftse burgemeester Hendrik d'Acquet, aan wie de Rariteitkamer zou worden opgedragen en die zelf ook ettelijke fraaie schelpen van hem ontvangen heeft. Andere bekende verzamelaars aan wie Rumphius schelpen heeft toegezonden, waren de Duitsers Christian Mentzel in Berlijn en Johann Michael Fehr in Schweinfurt. Mede door hun bemoeienissen werd Rumphius benoemd tot lid van de Academia Curiosorum Naturae, beter bekend als de Leopoldina, onder de bijnaam Plinius Secundus. Een zeer beroemde collectie fraaie schelpen van 360 stuks zond Rumphius in 1682 aan Cosimo III de Medici, groothertog van Toscane, een bekend natuurliefhebber.

Keren wij nu terug naar Linnaeus. Hoewel zijn Nederlandse vrienden, zoals Boerhaave en Clifford, er alles aan gedaan hebben om een verder verblijf van Linnaeus in Nederland mogelijk te maken, keerde hij in 1738 met al zijn hier opgedane ervaringen terug naar Zweden. Daar aangekomen, begon hij in Stockholm een artsenpraktijk, waarmee hij al spoedig succes oogstte. Tot zijn patiënten mocht hij weldra zulke belangrijke personen rekenen als Carl Gustav graaf Tessin (1695-1770), de rijksmaarschalk. Zijn populariteit nam snel toe en reeds in 1741, drie jaar na zijn terugkomst in Zweden, werd hij benoemd tot hoogleraar aan de universiteit van Uppsala. Zijn ster rees steeds hoger en mede daardoor kon Linnaeus erin slagen, vele van zijn Nederlandse ervaringen in Zweden te introduceren. Zo vond reeds in 1739, dus nog tijdens zijn Stockholmse periode, onder voorzitterschap van Linnaeus de eerste vergadering van zes geleerden plaats, welk gezelschap later, in aantal toegenomen, zou uitgroeien tot de Zweedse Koninklijke Academie van Wetenschappen. Na zijn benoeming in Uppsala slaagde hij erin, de bestudering der natuur zo populair te maken, dat in 1747 de Rijksdag van Zweden besloot, dat aan alle Zweedse universiteiten leerstoelen in de natuurlijke historie gevestigd dienden te worden. Voorts besloot de Zweedse regering in 1746, door tussenkomst van Graaf Tessin, dat de schepen van de Zweedse Oost-Indische Compagnie jaarlijks een student in de natuurwetenschappen een vrije reis naar haar handelskantoor in China, en terug, dienden te garanderen. Ook dit, mogen wij aannemen, steunde op de Nederlandse ervaringen van Linnaeus. Langs deze en andere wegen kwamen studenten van Linnaeus in alle delen van de wereld en zorgden voor de aanvoer van allerhande curiosa, oftewel rariteiten.

In dit kader werd het aanleggen van naturaliënkabinetten ook in Zweden populair, niet in het minst gestimuleerd door Graaf Tessin, de koning en de koningin, die elk een eigen naturaliënkabinet bezaten.

Wij zullen ons hier beperken tot het kabinet van koningin Louise Ulrike (1720-1782). Zij was in 1744 gehuwd met de toenmalige kroonprins Adolf Frederik en zij was de lievelingszuster van Frederik de Grote van Pruisen. Zij had een goede opvoeding genoten aan het Pruisische hof, dat sterk Frans georiënteerd was. Toen zij dan ook na haar huwelijk in Zweden terecht kwam, voelde zij zich duidelijk in een achtergebleven gebied aangeland. Wij weten dit uit haar brieven, vooral die aan haar moeder koningin Sophia Dorothea van Pruisen, waarin zij vaak terugdenkt aan het culturele klimaat waarin haar moeder haar had opgevoed.

Als kroonprinses van Zweden - zij besteeg pas in 1751 met haar man de Zweedse troon - woonde Louise Ulrike natuurkundige demonstraties bij en las zij boeken over de klassieke oudheid en over filosofie: 'Je suis philosophe ou du moins je tâche à le devenir', schreef zij aan haar moeder. Tevens begon zij rond 1745, aangestoken door Graaf Tessin en mede onder invloed van een hernieuwde belangstelling in Zweden voor de belangrijke mijnbouw, met de aanleg van een verzameling stenen en mineralen. Maar nog meer trok haar belangstelling het verzamelen en bestuderen van munten en penningen en ook begon zij met het aankopen van schilderijen en beeldhouwwerken, waarvan zij haar moeder op de hoogte hield. Daaronder bevonden zich schilderijen van Gerrit Dou en Wouwerman. Haar groeiende verzameling bracht zij onder in haar eigen paleis Drottningholm, dat zij bij haar huwelijk ten geschenke had gekregen.

Hoewel in haar brieven tevens een zekere belangstelling naar voren komt voor de levende natuur, lijkt in het jaar 1746 haar belangstelling voor dit facet van verzamelen definitief te zijn gewekt. In dat jaar vergezelde zij haar echtgenoot naar Uppsala. Enthousiast schreef zij haar moeder over de rijke inhoud van de universiteitsbibliotheek en vooral over de zoölogische en botanische collecties die Linnaeus daar had bijeengebracht. Zij prees de botanische tuin en zij raakte vooral in vervoering over de fraaie schelpencollectie, waarover zij schreef: 'Je n'ai de ma vie vu rien de si beau'. Wij mogen aannemen, dat veel van het materiaal dat de kroonprinses daar heeft gezien, via Linnaeus' relaties in Nederland naar Uppsala is gekomen.

Haar belangstelling voor objecten van de levende natuur was gewekt. Meerdere passages in haar brieven wijzen daarop. In een brief van 12 februari 1751 schreef zij aan haar broer August Wilhelm, dat zij wil 'connaître les curiosités de la nature par les oeuvres mêmes du créateur'. Intussen was zij reeds actief bezig met het tezamenbrengen van een naturaliënkabinet, want in een brief aan haar moeder van 6 augustus 1751 schreef zij, dat zij haar tijd zo aangenaam mogelijk doorbracht met haar verzamelingen en dat zij in Holland twee prachtige collecties had laten kopen, één van een zekere 'Skot', en de andere van een zekere 'Thenkaten'. Zij schreef verder: 'La collection des papillons et des insectes des Indes est extrêmement belle, et le coquillis (coquillier) des plus complets. Je m'amuse à le ranger avec un professeur d'Upsal, qui est très grand connaisseur et physicien. C'est un homme fort amusant, qui a tout l'esprit du monde sans en avoir les manières, et qui m'amuse infiniment par ces deux raisons'. Uiteraard wordt met deze 'professeur d'Upsal' Linnaeus bedoeld. Het kabinet van Louise Ulrike nam snel in omvang toe. Reeds vier dagen na de hiervoor genoemde brief kon zij aan haar moeder schrijven, dat Peter Kalm van zijn reis naar Amerika een prachtige verzameling insecten en vlinders voor haar kabinet had meegebracht. In 1753 kreeg zij van de koning van Polen een uitgebreide collectie mineralen ten geschenke. In een brief van 11 december van dat jaar vertelde zij aan haar moeder: 'J'ai fait une collection d'un cabinet de curiosités naturelles, et je crois qu'il peut passer pour un des plus beaux de l'Europe. Je le fais dessiner, et je compte de le faire graver, avec une description sur chaque pièce en particulier. Comme cela fera un ouvrage qui demande un temps infini, il ne pourra pas paraître sitôt'. Het was Linnaeus die haar hielp met de beschrijving van elke soort in het bijzonder. Het resultaat was het werk Museum S:ae R:nae M:tis Ludovicae Ulricae (Holmiae, 1764). De catalogus van het museum van de koningin besloeg 720 bladzijden. De belangrijkste plaats werd ingenomen door de insecten, maar ook de mollusken waren rijkelijk vertegenwoordigd, ja zelfs zo rijkelijk dat dit werk kan worden beschouwd als de grondslag van de systematiek der mollusken. Een vluchtige vergelijking van deze catalogus met het Systema Naturae van 1758 leert ons dat de kennis van Linnaeus over schelpen sterk is toegenomen. Dat wil zeggen dat in het

museum van de koningin vele Linneaanse types van schelpen aanwezig geweest moeten zijn.

Onweerstaanbaar dringen nu de volgende vragen naar voren:
hoe precies is de koningin aan haar schelpencollectie gekomen, temeer omdat deze collectie nog steeds bestaat en zich tegenwoordig in het Zoölogisch Instituut te Uppsala bevindt;
wat is het Nederlandse aandeel in haar schelpencollectie geweest?
is het mogelijk aan te geven, welke Linneaanse types in het museum van Louise Ulrike oorspronkelijk uit Nederlandse schelpenkabinetten afkomstig zijn, met name uit de kabinetten van Seba, 'Skot' en 'Thenkaten'?
Het zijn deze drie vragen die op het ogenblik op het Biohistorisch Instituut worden onderzocht, met medewerking van een doctoraal studente, Wietske Voorhoeve-Schrammeijer (Oosterbeek). Aangezien het onderzoek nog in volle gang is, kunnen wij nu slechts voorlopige resultaten mededelen.

Over de kabinetten van 'Skot' en 'Thenkaten' wisten wij alleen, hetgeen Louise Ulrike in haar brief van 6 augustus 1751 aan haar moeder had geschreven. Maar hoe kwamen nu die kabinetten in Zweden terecht? Met betrekking tot Seba was een belangrijk gegeven, dat Linnaeus bij de beschrijving van het museum van de koningin geregeld gebruik heeft gemaakt van Seba's derde deel van de Thesaurus dat over conchyliën handelt, met name de afbeeldingen. Nu is het weliswaar bekend in de literatuur, dat Linnaeus de beschikking moet hebben gehad over een aantal schelpen van Seba zelf, maar tot nu toe is men er niet in geslaagd met concreet bewijs te komen, welke soorten dat geweest zouden zijn, laat staan om de objecten op te sporen.

Op de veiling van het kabinet van Seba in 1752 werd blijkens een nog bestaande, geannoteerde veilingcatalogus veel gekocht door een zekere Balguérie, die tot nu toe onbekend was gebleven en wiens naam op diverse manieren werd geschreven. De onbekende Balguérie bleek te zijn Pierre Balguérie, geboren omstreeks 1680 te Clérac, in Zuid-Frankrijk, en overleden op 5 juni 1759 te Amsterdam. Zijn familie was na de opheffing van het Edict van Nantes grotendeels naar Nederland uitgeweken en had zich in Amsterdam gevestigd. Pierre Balguérie trad in Amsterdam op als agent van de Zweedse regering in Nederland. Als zodanig stond hij in nauw contact met de Zweedse gezant in Den Haag Joakim Fredrik Preis (1666-1759). In het Rijksarchief Stockholm bleek de correspondentie van Balguérie met de reeds genoemde Graaf Tessin, toen rijkskanselier van Zweden, nog aanwezig te zijn, terwijl in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag zich gegevens bleken te bevinden over transporten van Nederlandse kabinetten naar Zweden. Voor die kabinetten moest de Zweedse gezant Preis toestemming van Staten-Generaal hebben om ze vrij van uitvoerrechten naar Zweden te mogen verschepen. Op grond van de zo verkregen gegevens konden wij de volgende chronologische lijst opstellen.

Op 10 oktober 1750 zond Balguérie aan Graaf Tessin een veilingcatalogus, 'Catalogue Des Coquilles & Insectes'. Dit rariteitenkabinet was eigendom van een dame te Utrecht en zou op 3 november daaropvolgende geveild worden.

Op 27 oktober 1750 schreef Balguérie aan Graaf Tessin, dat hij bij 'madame Schott' in Utrecht op bezoek zou gaan om het te koop aangeboden kabinet te inspecteren. Het kabinet bestond uit 57 laden, waarvan er 55 geheel en één voor de helft gevuld waren. De voorwerpen waren goed uitgekozen en geordend. Volgens Balguérie was er in de laatste jaren niet meer zo'n fraai kabinet in Nederland te koop aangeboden. Hij bood er 2800 gulden voor en het zou hem een groot genoegen doen, als de kroonprinses haar goedkeuring zou willen geven. Er zouden dan twee of drie kisten in de vorm van het kabinet gemaakt moeten worden om breuk te voorkomen. Het kabinet was gemaakt van 'Bois des Indes d'Ambon' en de overleden echt-

genoot van mevrouw Schott had er indertijd 300 gulden voor betaald. De heren Anthony en Johannes Grill hadden 3000 gulden voorgeschoten aan Balguérie om de koop te voldoen, zodra mevrouw Schott terug zou zijn van een verblijf te Rhenen.

Op 18 maart 1751 vroeg de Zweedse gezant Preis toestemming aan Staten-Generaal om een door Balguérie gekocht en voor de kroonprinses bestemd 'Cabinet Schilpen, met een gedeelte Insecten en Zeegewassen' naar Stockholm te mogen zenden met het schip 'Salomon' onder kapitein Melle Feddes. In zijn brief van 4 mei 1751 aan Graaf Tessin toonde Balguérie zich zeer verheugd te hebben vernomen, dat de nieuwe koningin hem met haar portret zou vereren. Hij hoopte dat de 'Salomon' inmiddels met de zending naturaliën veilig in Stockholm was aangekomen.

Uit de reeds genoemde brief van 6 augustus 1751 van Louise Ulrike aan haar moeder weten wij, dat deze zending inderdaad veilig in Stockholm was aangekomen en dat de zending zeer waarschijnlijk ook het kabinet 'Thenkaten' omvatte.

Op 13 maart 1752 werd aan Staten-Generaal vergunning gevraagd 'om tien Kassen, contineerende een Kabinet met Rariteyten en Insecten, gedeeltelijck in sterck Waater en gedeeltelijck gedrooghde', gekocht door Pierre Balguérie, te mogen uitvoeren. Mogelijk was het jaar daarvoor niet alles tegelijk verzonden. Weer zou alles vervoerd worden met de 'Salomon' onder gezagvoerder Melle Feddes.

Toen vond op 14 april 1752 en de daaropvolgende dagen de reeds gememoreerde veiling van Seba's kabinet plaats, waar Balguérie zovele schelpen heeft gekocht.

Voor de geschiedenis van de Linneaanse malacologie zeer belangrijk is de aanvrage van 30 mei 1752 aan Staten-Generaal van een uitvoervergunning voor 'eenige Rariteyten en Curiositeyten', door de 'Heer Pieter Balguerie ingekoght', 'begreepen in seeven Kisten, genummert van 1 tot 7, met twee groote Pacquetten, geëmballeert in Matten, daar in een Kabinet van Cederhout, onder No. 8 en 9, en dertien groote Plancken van Hout van Ambon uyt Indiën, en Cederhout tot het maacken van een Kabinet, alle gemerckt R., met het schip de Carelshavensche Galey, Schipper Jan Cleyn, na Stockholm'. Dat het hier om aankopen uit het kabinet van Seba gaat, blijkt uit de brief van 3 juni 1752, enkele dagen later, waarin Balguérie aan Graaf Tessin in vrijwel dezelfde bewoordingen een opsomming van de voorwerpen gaf, die hij op Seba's veiling had gekocht.

Tenslotte meldde Balguérie in zijn brief van 26 april 1757 aan Graaf Tessin, dat in Nederland het kabinet van Albert Homoed was verkocht op 18 april 1757, maar dat de prijzen veel te hoog waren opgelopen ten gevolge van het feit dat er zovele agenten uit Duitsland, Engeland en Frankrijk hadden meegeboden. Dientengevolge had hij slechts enkele stukken kunnen kopen.

Met betrekking tot de aankoop van de kabinetten van 'Skot' of 'Schott' en 'Thenkaten' verschafte de 'Compte general pour l'année MDCCL, qui montre l'Etat de la Caisse de S.A.R. Madame la Princesse', de rekening van de kroonprinses over het jaar 1750, enige opheldering over de identiteit van beide personen. Louise Ulrike had voor het kabinet 'Jacob Elias Schot' een bedrag van 11.475 dlr kmt uitgegeven en voor het kabinet 'Henrik ten Kate' 8.808 dlr kmt, maar in het laatste bedrag waren ook boeken en schilderijen begrepen.

Speurwerk in Nederlandse archieven bracht nadere gegevens aan het licht over Schot en Ten Kate.

Jacob Elias Scott werd op 4 september 1669 te Amsterdam gedoopt. Hij stamde uit een schatrijke Amsterdamse handelsfamilie. Zijn broer Balthasar (1672-1741) was burgemeester van Amsterdam en behoorde tot de hoogste kringen van de magistratuur. Jacob Elias huwde in 1734, op 65-jarige leeftijd dus, te Rhenen met Isabella Maria Smissaert. Het echtpaar vestigde zich te

Utrecht op de Mariaplaats. Het huwelijk bleef kinderloos. Jacob Elias overleed te Utrecht en werd op 12 januari 1750 te Rhenen begraven; zijn vrouw volgde hem op 22 december 1773 in het graf. Ons is (nog) niet bekend over welke rariteiten Scott precies beschikte en hoe hij aan zijn materiaal is gekomen.

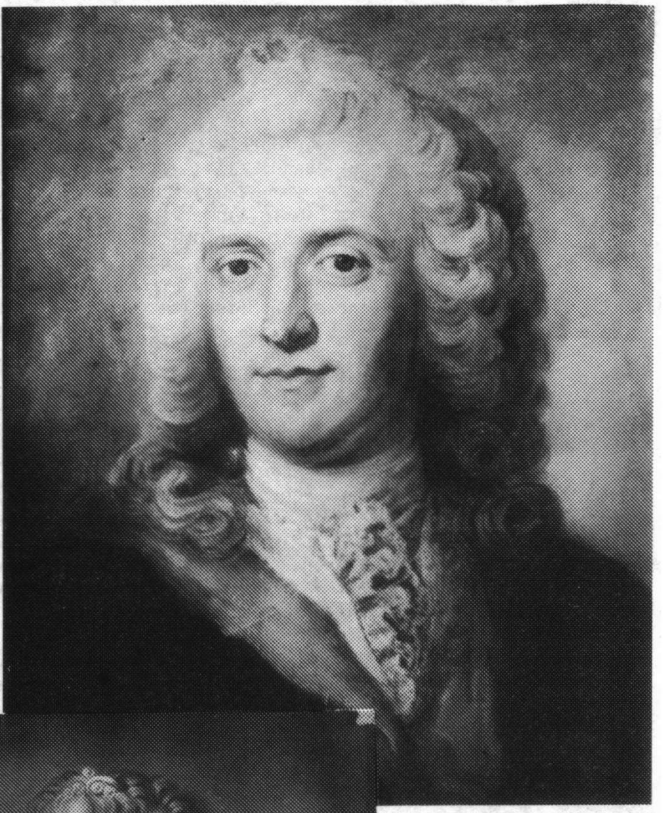
Het vinden van gegevens over Henrik ten Kate leverde meer problemen op. Gelukkig bleek een thans nog levende nazaat van de familie Ten Cate, ir. C.L. ten Cate (Utrecht), ons nadere aanwijzingen te kunnen verschaffen. De enige persoon van die naam die in aanmerking kwam, was Hendrik Lambertsz. ten Cate, geboren in 1639 te Deventer en overleden op 27 december 1696 te Amsterdam, een textielhandelaar en Doopsgezinde leraar. Het kabinet van deze Ten Cate werd in 1711 bezocht door de Frankfurter koopman en naturaliënliefhebber Zacharias Conrad von Uffenbach, een broer van de eerder vermelde Johann Friedrich, dus 15 jaar na de dood van de stichter. Ook weten wij, dat het kabinet in 1721 werd bezocht door de bibliothecaris van czaar Peter de Grote, Johann Daniel Schumacher. Blijkbaar bleef het kabinet Hendrik ten Cate tussen 1696, zijn sterfjaar, en 1750, het jaar van verkoop, onder zijn eigen naam voortbestaan. Het bleek dat de rariteiten van Hendrik ten Cate door zijn kleindochter Clara ten Cate werden ingebracht in haar huwelijk met Albert van Heyningen. Uffenbach vertelde, dat dit kabinet rijk was aan insecten, vooral aan 'Scarabaei' en sprinkhanen. Een groot deel hiervan bleek te zijn gekocht uit de nalatenschap van Simon Schijnvoet, de bewerker van Rumphius' Amboinsche Rariteitkamer. Het schelpenkabinet van Ten Cate kon, aldus Uffenbach, niet in de schaduw staan van een kabinet als dat van De la Faille, maar daarmee noemde hij dan ook wel een van de fraaiste schelpenkabinetten die in die tijd in de Nederlanden te vinden waren.

Samenvattend kunnen wij voorlopig stellen dat de naturaliënverzamelingen, en speciaal de schelpenkabinetten, de basis vormden voor onze kennis van de malacologie. Rumphius' Amboinsche Rariteitkamer en Seba's Thesaurus, deel 3, waren mijlpalen in de malacologie. De bezoeken van Linnaeus aan Nederlandse kabinetten waren voor hem een belangrijke stimulans om na zijn terugkeer in Zweden ook daar het aanleggen van kabinetten populair te maken.

In het kabinet van koningin Louise Ulrike van Zweden waren de mollusken zó goed vertegenwoordigd, dat Linnaeus' catalogus Museum ... Ludovicae Ulricae (1764) als de grondslag van de systematiek der mollusken kan worden beschouwd. Het is duidelijk geworden, dat de Nederlandse kabinetten van Jacob Elias Scott, Hendrik Lambertsz. ten Cate en gedeelten van dat van Albert Seba door de koningin zijn aangekocht via de Zweedse agent Pierre Balguérie. Wij hebben nog niet kunnen achterhalen, welke schelpen van Scott en Ten Cate in het kabinet van de koningin voorkwamen. Daarentegen weten wij, dank zij de geannoteerde veilingcatalogus van Seba's kabinet, nu wel precies, welke schelpen Balguérie daar heeft gekocht ten behoeve van de koningin.

Het is dus nu zaak om deze schelpen te vergelijken met de schelpen die Linnaeus behandeld heeft in zijn catalogus van het museum van de koningin. Tenslotte hebben wij kortgeleden uit het Zoölogisch Instituut te Uppsala een schitterende collectie foto's ontvangen van het schelpenkabinet van de koningin, waardoor een vergelijking met Seba's gravures uit zijn Thesaurus deel 3, mogelijk is geworden.

Wij hebben goede hoop dat het ons zal lukken een aantal schelpen van Seba, waarop Linnaeus zovele soorten gebaseerd moet hebben, terug te vinden op de foto's, en daarmee de Nederlandse bijdrage tot het ontstaan van de malacologische systematiek van Linnaeus haar plaats in de geschiedenis te geven.

Carolus Linnaeus
1707-1778
door Gustav Lundberg (?)
1753

Louise Ulrike 1720-1782
door Gustav Lundberg

Foto's:
Swedish Portrait
Archives